

Bouwhistorische invalshoek niet verwaarlozen

Snel monumentenlijst actualiseren maar verantwoord

De Rijksmonumentenlijst is indertijd in hoog tempo opgesteld. De redengevende omschrijvingen zijn vaak erg summier. Er zijn zelfs panden beschermd, die niet eens meer bestaan. Binnenkort start de Rijksdienst een actualisatie. Jean Penders pleit ervoor snel te beginnen met het meest urgente werk en de zaak verantwoord aan te pakken. De bouwhistorische invalshoek mag niet verwaarloosd worden. Hieronder zijn pleidooi.

Toeristen drommen onder de Vispoort door, Harderwijk binnen. De prachtige Vismarkt ademt een historische sfeer, de huizen zijn eeuwenoud of lijken dat te zijn. Zoals ook elders, zijn hier enkele van de 'gave' monumenten in feite herbouwd terwijl veel van de minder opvallende, soms zelfs verwaarloosde huizen echt eeuwenoud zijn.

Direct tegenover de poort ligt zo'n onopvallend, niet gerestaureerd monument: Vismarkt 2. Het is een knusse winkel, waar allerhande stoffen te krijgen zijn. Het staat op de Rijksmonumentenlijst als 'Pand zonder verdieping met pannen schilddak, omstreeks 1800. Gepleisterde lijstgevel waarin eenvoudige deuroplijsting met pilasters en hoofdgestel.' Geen toerist, geen monumentenzorger zou hierdoor ook maar kunnen vermoeden dat achter deze tekst een belangrijk middeleeuws huis schuil gaat, met de originele spiltrap. Trouwens, het gaaf bewaarde, niet in de omschrijving genoemde achterhuis heeft wèl

een verdieping, en daar bevinden zich rijke peerkraalsleutelstukken. Zijn die nu wel of niet beschermd? Net als de gemiddelde toerist heeft kennelijk ook de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hier indertijd niet achter de voorgevel gekeken.

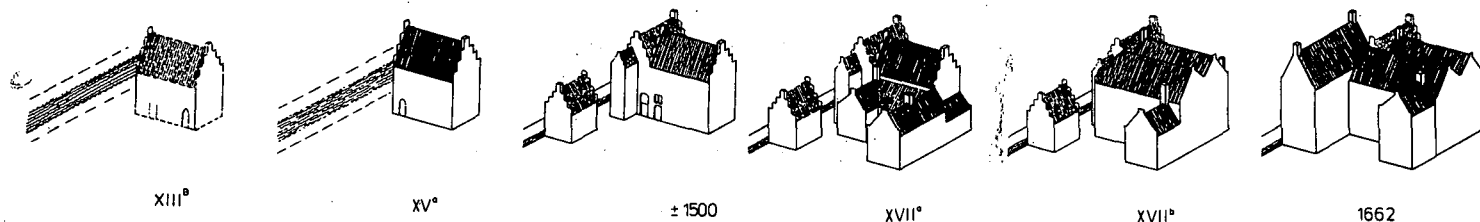
De Rijksmonumentenlijst is indertijd opgesteld in een vergelijkbaar hoog tempo als de MIP-inventarisaties kort geleden. Aangezien er bij de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1961 geen teams van ervaren monumentenkundigen klaarstonden om het land in te trekken, moeten wij waardering hebben voor wat er toen in korte tijd tot stand werd gebracht. De voorloopige lijsten uit het begin van de eeuw waren de basis voor het werk, aangevuld met wat sporadisch in gemeentelijke monumentenlijsten vastgelegd was en wat 'oudheidkundigen' wisten. Zeer beperkte inventarisaties vulden deze gegevens aan, panden werden hiervoor in principe niet van binnen bekeken.

In de loop der jaren is de Rijksmonumentenlijst herhaaldelijk uitgebreid, de nieuwe beschrijvingen kregen gaandeweg een meer uitgebreide vorm. Ook is regelmatig het monumentenregister aangepast, wanneer bleek dat kadastrale gegevens verouderd waren of panden verdwenen. In zeer beperkte mate zijn beschrijvingen, bijvoorbeeld op verzoek van gemeenten, qua inhoud aangepast. Deze actualisaties hadden echter geen structureel karakter.

Register 'in winterslaap'

Momenteel valt de situatie als onhoudbaar te typeren. Adressen of kadastranummers kloppen soms niet meer – met alle juridische consequenties vandien – en zelfs zijn er panden beschermd, die allang niet meer bestaan. Minstens zo betreurenswaardig is de inhoud-

Utrecht, Kromme Nieuwegracht 33: evolutie van het pand voor de 17de eeuw. Tekening Klück.

Harderwijk, gezien door de Vispoort. Foto Jean Penders.

lijke winterslaap van drie decennia, waaruit het Monumentenregister nu pas begint te ontwakken. Terwijl de monumentenzorg zich ontwikkelde van, grof gezegd, gevelbescherming naar veel fundamentele vormen van bescherming, rustte het Register in vrede. De redengevende omschrijvingen bleven ongewijzigd, terwijl toch ook in Zeist de aandacht verschoof van het plaatje naar de wezenskenmerken van het monument. Het monument wordt nu bekeken in relatie tot zijn omgeving, interessante interieurelementen krijgen volop aandacht en, last but not least, de kennis van de bouwgeschiede-

nis wordt erkend als essentieel voor de bepaling van de monumentale waarde.

De uitgebreide redengevende omschrijvingen die recent geplaatste monumenten meekrijgen, contrasteren sterk met de al te vertrouwde eenregelige oudjes. En zelfs in de stroom van jonge monumenten, die als gevolg van Monumenten Inventarisatie Project en Monumenten Selectie Project toegang krijgen tot het Monumentenregister, zijn omschrijvingen te vinden die verraden dat het besef doordringt dat ook monumenten van kunst hun geschiedenis hebben.

Als antwoord op de kritiek binnens- en buitenshuis start de Rijksdienst voor de Monumentenzorg binnenkort een *actualisatie*, een bij de tijd brengen van het Monumentenregister. Dit project zal zich over een aantal jaren uitstrekken en vermoedelijk vanuit regionale organisaties worden opgezet. Het is te hopen dat het werk gedaan zal worden door teams van specialisten uit verschillende disciplines: historisch geografen, kunsthistorici en bouwhistorici. Voor deze constructie dreigde het huidige, steeds nijpender tekort aan bouwhistorici een bottleneck te worden. Het is dan ook een gelukkige omstandigheid dat er binnenkort voor het eerst een opleiding tot bouwhistoricus van start gaat (zie pag. 22).

Het wat en het waarom

Niettemin is het de vraag of de jarenlange aan drang uit het veld wel tot die vorm van actualisatie leidt, die zo broodnodig is. Waar gaat het in feite om? De redengevende omschrijving is een juridisch stuk dat aangeeft *wat* er beschermd wordt en *waarom*. De uitwendige en inwendige verschijningsvorm van het geheel en van relevante onderdelen moet beschreven worden, niet uitpuittend maar typerend. Ook de evolutie van het pand dient aangegeven te worden en dit alles leidt tot de *waardering*, het *waarom* van de bescherming.

Juristen zullen hun aandacht vooral op het eerste element richten: het adres en de kadastrale aanduiding moeten kloppen, onduidelijkheid over de omvang van het beschermde object is uit den boze. Voor het *waarom* van de bescherming zijn andere vakgebieden nodig, vooral de kunsthistorische en niet minder de bouwhistorische discipline. Om een voorbeeld te geven: naar een gevel kan op verschillende manieren worden gekeken. De opsomming van het aantal ramen en deuren, het noemen van sierelementen kan nuttig zijn om het pand van andere te onderscheiden, als identificatie dus. Belangrijker is het waarderend kijken: vormt de gevel een representatief, mogelijk bijzonder voorbeeld van een bepaalde bouwstijl? De architectuurhistorische blik gaat daarbij uit van het door de laatste ontwerper beoogde beeld. De bouwhistoricus merkt vooral de onregelmatigheden in het beeld op, dat wat de architect zoveel mogelijk camouflleerde. Achter een lichte verschuiving van een vensteras, een gering verschil in baksteenformaten, een bouwnaad zoekt hij de ontwikkeling van de gevel. Voor de evolutie van het pand biedt het interieur vervolgens andere aanwijzingen. Ook de kunsthistoricus wil naar binnen, hopend op verrassende vondsten. De jurist zal tenslotte vragen wat van dat alles het beschermen waard is. Het onderscheid tussen de kunst- en de bouwhistorische invalshoek is hier wat overdreven, maar dat in teamwork de beste resultaten

Stadsoases

De filosofie van de compacte stad is ook in Heemschut-kringen altijd een geaccepteerd gedachtegoed geweest. Soms leidde zij echter tot het bebouwen van schaarse groene stukjes stad, waar een stedeling juist graag op verhaal komt. Gelukkig is er een lichte kentering en wordt men steeds zuiniger op die laatste restjes groen in de stad. Zo wilde men in Amsterdam aanvankelijk een stuk groen midden in de drukke stad - het park rond landgoed Frankendael in Oost/Watergraafsmeer - voor een flink deel bebouwen. Gelukkig hebben de bewoners van De Meer dat idee uit het hoofd van hun stadsbestuurders kunnen praten want Frankendael, gedeeltelijk een rijksmonument, is als groene oase in de stoffige stenen stad een verademing. Op 7 hectare grond bevinden zich een heemtuin met stukjes Limburgs beeklandschap en andere landschapstypen, een romantische Springertuin en school- en volkstuinten. Dat alles omringd door een waterlijst. Toen de bebouwingsplannen definitief waren vrijdeld besloot het stadsdeel het park te renoveren en voor een groter publiek toegankelijk te maken. Het geld voor de renovatie is er nu en de eerste fase van de renovatie is in uitvoering. Het werk werd uitbesteed aan Koninklijke Volker Stevin. Maar ja wat weet zo'n baggeraar nu van de natuur? Als een olifant ging men door de porseleinkast. Een prachtig laantje met zeldzame boomsoorten en heesters werd zomaar met de dragline platgewalst. De bestektekeningen waren niet duidelijk genoeg en nu ja: renoveren is renoveren. Op een 'wij zijn woedend' wandeling zag ik bomenminnaars, die hun tranen niet konden bedwingen. Het stadsdeel gaf de gemaakte fout toe en deed de toezegging de schade het verlies zoveel mogelijk te compenseren met het planten van nieuw groen maar hoe lang duurt het voordat een jonge boom of heester er weer een beetje uit ziet? Er wordt nu omzichtiger gewerkt.

Als de eerste fase gereed is kan de stedeling tot zichzelf komen in een groen stiltegebied vlakbij het drukke stadsgewoel. De oude kas van de vroegere stadskewerij wordt herbouwd tot ecologisch restaurant, waar de groente direct rondom wordt verbouwd. En de prachtige hofstede voor in het park uit 1660 met zijn mooie gebeeldhouwde marmeren fontein van *Ignatius van Logteren* wordt nu nog bewoond maar krijgt op den duur een publieke bestemming, het laatste landgoed midden in de hoofdstad waardig. Laten we zuinig zijn op groene stadsoases.

WAARNEMER

Harderwijk. Het linkerpand is Vismarkt 2. Foto Jean Penders

te behalen vallen moge duidelijk zijn.

Nadruk op juridische aanpak?

Zal de Rijksdienst voor de Monumentenzorg wel kiezen voor een dergelijke, werkelijk verantwoorde aanpak? Het valt te vrezen dat bij de actualisatie de nadruk zal liggen op de juridische aspecten: *wat* is beschermd? Voor het *waarom* werd tot nu toe volstaan met een kunsthistorische onderbouwing. Slechts zelden is daarbij de afleesbare ontwikkeling betrokken, hoewel die bij menig monument belangwekkender is dan de huidige verschijningsvorm. Neem bijvoorbeeld het pand Kromme Nieuwegracht 33 in Utrecht, in de redengevende omschrijving aangeduid als *Pand met bakstenen gevel met rechte kroonlijst en zadeldak XVII*. Niet slecht bekeken, in vergelijking met al de 17de-eeuwse en oudere huizen in Utrecht, die *Pand met lijstgevel, XIX* heten. Bouwhistorisch onderzoek onthulde echter de groei van Kromme Nieuwegracht 33 vanuit een 13de-eeuws claustraal huis in de immuniteit van Sint Pieter. Niet alleen de historisch geograaf zal dit het belangrijkste element van het beschermde monument vinden.

Wanneer voor de actualisatie wordt uitgegaan van een opzet die afgeleid is van die van het MSP (Monumenten Selectie Project) voor wat betreft de raming van de benodigde tijd, zal aan de oudere rijksmonumenten ook dit keer weer geen recht worden gedaan. Bij menig pand uit de MSP-periode (1850-1940) was de vondst van een bouwtekening met jaartal en naam van de architect voldoende basis om, aangevuld met eigen waarnemingen, een monument afdoende te beschrijven en architectuurhistorisch te waarderen. Bij oudere panden is méér deskun-

digheid nodig, en zeker ook meer tijd om tot de kern van het monument door te dringen.

Liever een éénregelige omschrijving, waarvan iedereen weet dat die niets zegt, dan een uitgebreide, die valse verwachtingen schept!

Snel beginnen

In de hoop dat de actualisatie van de omschrijvingen van de oudere rijksmonumenten het resultaat op zal leveren, dat de monumentenwereld al zolang vraagt, moet nu gepleit worden voor een snel begin met het meest urgente werk. Omdat een gebouw zich het best in uitgeklede vorm laat lezen, zou nu al gestart moeten worden met het bezoeken en beschrijven van die rijksmonumenten, die nu worden verbouwd. Immers, wanneer die panden over enkele jaren aan de beurt komen, valt er veel minder te zien dan nu. Bovendien vormt deze werkwijze een goed proefproject: door de willekeurige selectie van het soort objecten en de spreiding over het land kan een ruime ervaring worden opgedaan.

Vismarkt 2 in Harderwijk

Zoals gezegd: de redengevende omschrijving geldt als toetsingskader bij de beoordeling van de aanvraag voor een monumentenvergunning. Op de vraag of er monumentale belangen door de voorgenomen verbouwing zullen worden geschaad, moet de beschrijving het eerste antwoord geven. Het is daarom te hopen dat er voorlopig geen aanvraag komt voor, bijvoorbeeld, de vervanging van een balklaag in het achterhuis van Vismarkt 2 te Harderwijk.

Drs. J. Penders is bouwhistoricus te Utrecht en bestuurslid van de Stichting Bouwhistorie Nederland.